

“Molla Nəsrəddin” və “Tərcüman” nəşrləri ədəbi-mədəni əlaqələr kontekstində

Gülbəniz Babayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının Şərq xalqlarının, o cümlədən tatar xalqının həyatındakı müstəsna rolundan söhbət açılır. “Dildə, fikirdə, işdə birlik” ideyasını irəli sürən “Tərcüman” qəzetinin eyni soykökə, tarixə, dilə, mədəniyyətə, adət-ənənələrə malik olan insanlar arasında mənəvi körpü rolunu oynaması və qarşılıqlı əlaqəsi kimi önəmli məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılır. “Molla Nəsrəddin” ədəbi hərəkatının başçısı Cəlil Məmmədquluzadə ilə türk dünyasının görkəmli ictimai-siyasi xadimi, “Tərcüman” qəzetinin redaktoru İsmayıl bəy Qaspiralının səmimi dostluq münasibətləri, eyni məqsəd və əqidə uğrunda birgə fəaliyyətləri, elm, maarif, dil, mədəniyyət, qadın azadlığı və bütövlükdə bəşəri ideyaları həyata keçirmək yolunda ardıcıl və fəal mübarizələri məqalənin əsas leytmotivini təşkil edir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Tərcüman”ın 25 illiyi münasibətilə bir sıra məqalələr dərc etmiş və qəzetin müsəlman xalqlarının həyatındakı misilsiz rolundan bəhs etmiş, qarşılıqlı olaraq, “Tərcüman”ın əlavəsi şəklində nəşr edilən “Xa-xa-xa” da isə “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc edilən yazılara iqtibaslar olunmuş, karikaturalar isə bəzən olduğu kimi, bəzən də cüzi dəyişikliklərlə çap olunmuşdur. Ümumiyyətlə, məqalədə “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalı ilə “Tərcüman” qəzetinin qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinin geniş panoramı verilmişdir.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, “Tərcüman” qəzeti, “Xa-xa-xa”, Cəlil Məmmədquluzadə, İsmayıl bəy Qaspiralı, tatar xalqı, satirik mətbuat

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 24.02.2022; qəbul edilib – 18.03.2022

“Molla Nasreddin” and “Tarjuman” publications in the context of literary and cultural relations

Gulbaniz Babayeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Abstract. The article discusses an exceptional role of the satirical magazine “Molla Nasreddin”, edited by Jalil Mammadguluzadeh, in the life of Eastern peoples, including the Tatar people. The main issues such as the role and interaction of the newspaper “Tarjuman”, which promotes the idea of “unity in language, thinking, working”, play a role as a spiritual bridge among people with the same ancestry, history, literature, art, language, culture, traditions. Sincere friendly relations between Jalil Mammadguluzadeh – a leader of the “Molla Nasreddin” literary movement and prominent socio-political figure of the Turkic world and Ismail bey Gaspirali – an editor of the newspaper “Tarjuman”, their joint activities for the same purpose and belief, literature, art, science, education, culture, mothertongue, a consistent and active struggle for women’s freedom and the realization of universal ideas are the main leitmotif of the article. “Molla Nasreddin” magazine published a number of articles on the occasion of the 25th anniversary of “Tarjuman” and spoke about unparalleled role of the newspaper in the life of Muslim peoples. In “Ha-ha-ha” published as an adjunct of “Tarjuman” it was cited to the articles in the magazine “Molla Nasreddin” and caricatures were published as are

or with some changes. In general, the article provides an extensive description of the literary relations between the satirical magazine “Molla Nasraddin” and the newspaper “Tarjuman”.

Keywords: “Molla Nasraddin” magazine, “Tarjuman” newspaper, “Ha-ha-ha”, Jalil Mammadguluzade, Ismail bey Gaspıralı, Tatar people, satirical press

Article history: received – 24.02.2022; accepted – 18.03.2022

Giriş / Introduction

“Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri Şərq dünyasında milli-azadlıq hərəkatına təkan vermiş, xalqların müstəqillik və demokratiya uğrunda mübarizəsini müdafiə etmiş və onların haqq səsinə bütün dünyaya çatdırmışdır. İmperialist qüvvələrin müstəmləkə siyasətinə qarşı çıxan “Molla Nəsrəddin” jurnalı İran, Türkiyə, İraq, Əfqanıstan, Hindistan kimi ölkələrlə yanaşı, tatar xalqının həyatında baş verən milli-azadlıq hərəkatına xüsusi diqqət yetirmiş, elmin, maarif və mədəniyyətin inkişafına öz mənəvi dəstəyini əsirgəməmişdir. Jurnalın “Teleqraf xəbərləri”, “Kırım məktubları”, “Kazan məktubları”, “Orenburq xəbərləri”, “Mətbuat xəbərləri” və başqa rubrikalarında tatar xalqının ictimai-siyasi, ədəbi- mədəni həyatında və mətbuatında baş verən yeniliklər geniş şəkildə əksini tapmışdır. Eyni zamanda tatar mətbuatı da “Molla Nəsrəddin” jurnalının yayılması, təbliği və Şərq xalqlarının həyatına təsirindən bəhs edən yazılarla dövrü qəzet və jurnallarda çıxış etmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının tatar xalqı ilə ədəbi-mədəni əlaqələrin qurulmasında müstəsna xidməti vardır. Kırım türklərinin (tatarların) görkəmli ictimai-siyasi xadimi, böyük maarif islahatçısı, naşir, milli mətbuatın banisi İsmayıl bəy Qaspıralı yazırdı: “Bir insana nitq və dil nə qədər gərəkdirsə, çox insanlara, yəni bir millətə, bir qövmə mətbuat və nəşriyyat o dərəcədə gərəkdir. Çünki mətbuat xalqın, millətin dilidir. Mətbuat millətin bir dilidir ki, səsi dünyanın bir tərəfindən o biri tərəfinə qədər gedər. Bir dildir ki, sədası min il sonra da eşidilər. Mətbuat bir qüvvədir ki, dənizlərin, çöllərin bir tərəfindən o biri tərəfinə keçər, zamanları bir-birinə qovuşdurur. Dövrümüzdə bu nəhəng qüvvəyə malik olan kiçik və böyük millətlər olduğu halda, bizdə mətbuat əsərinin yox deyiləcək dərəcədə olması neçə vaxtlardan bəri könlümüzə bir qayğı, bir ağrı verməkdə idi” [7].

Əsas hissə / Main Part

Rusiyada yaşayan türk-müsəlman əhalisinin mədəni birliyi ideyasını irəli sürən İsmayıl Qaspıralı bu ideyanın gerçəkləşməsini milli mətbuatın və məktəbin yaradılmasında görür və bu istiqamətdə böyük işlər həyata keçirirdi. Onun həm jurnalist, həm yazıçı kimi fəaliyyət göstərərək bir neçə mətbuat orqanını nəşr etməsi, həm də dərslik kitabları yazaraq, orta məktəblərdə dogma ana dilinin və ədəbiyyatın öyrənilməsi istiqamətində mühüm işlər görməsi xalqın gələcək taleyini düşünən bir ziyalının böyük vətənpərvərliyindən xəbər verir. Məhz bu milli təəssübkeşlik hissənin nəticəsi idi ki, İ.Qaspıralı xeyli mücadilədən sonra 1883-cü il aprelin 10-da, türkcə-rusca nəşrə başlayacaq “Tərcüman” qəzetinin buraxılmasına icazə alır. Qəzet “Dildə, fikirdə, işdə birlik” şüarı ilə fəaliyyətə başlayır və bu ideyanı bütün türk xalqları arasında təbliğ edir. İlk dövrlərdə cəmi 320 tirajla buraxılan “Tərcüman” qəzeti sonralar daha sürətlə yayılaraq maraqla qarşılanır və tirajı 20 minə qədər yüksəlir. İsmayıl bəy Qaspıralı “Tərcüman” qəzetinin əlavəsi olaraq əvvəlcə “Aləmi-nisvan” (“Qadınlar aləmi”), “Aləmi səbyan” (“Uşaqlar aləmi”) və “Məktəb” adlı vaxtaşırı çıxan mətbuat orqanlarını çap etdirmiş, “Molla Nəsrəddin” jurnalının Tiflisdə nəşrə başlamasından bir neçə gün öncə isə Bağçasaray şəhərində tatar dilində satirik bir orqan yaratmaq fikrinə düşmüşdür. O, 1906-cı il aprel ayının 1-dən “Tərcüman” qəzetinə əlavə şəkildə “Xa-xa-xa” adlı satirik qəzetin nəşrinə başlayır. Qəzetin sərlöv-həsində “Lətaif, gülgü, həcviyyat və tənqid ...rəsmli həftəlik qəzetə” qeydi verilmişdir. Qəzetin sonuncu, yəni 5-ci sayı 1906-cı il mayın 5-də çapdan çıxmışdır. Ümumiyyətlə, qəzet bir ay beş gün davam etmişdir. Qəzetin səhifələrində karikaturalar, satirik yazılar, felyetonlar, mükəllimələr yer alsada, o, uzun müddət fəaliyyət göstərə bilməmişdir. Bu satirik mətbuat orqanında Şərq xalqlarının, xü-

susilə də “Molla Nəsrəddin”in lətifələrindən geniş istifadə olunurdu. “Xa-xa-xa”da əksini tapan “Bizim qəzetlər” adlı karikaturada müsəlman aləmində nəşr olunan qəzetlərin bir-bir bağlanması və boyunlarına kəfən salaraq qəbiristanlığa getməsi təsvir edilir. Qəzetlərin də insanlar kimi ömrünü başa vurub dəfn olunması satirik bir tərzdə tənqid obyektinə çevrilir. Bütün bunlar müsəlman Şərqiində elmə, mədəniyyətə, maarifə biganə münasibətin təzahürü kimi mənalandırılır. “Əhvali ələmi islam” adlanan digər bir karikaturada isə şahla sultan kreslodə kürək-kürəyə söykənib mürgüləməkdədir. Başqa bir tərəfdə müsəlman dünyası sükunət və ətalət içərisində boğulmaqdadır. Şəkildə arxa fonda müsəlman aləminin Qarabağ, Gəncə, Şirvan, Krım, Kazan, Həştərxan, Misir kimi ölkə və şəhərləri təsvir olunmuşdur. Karikaturadan belə bir ideya hasil olur ki, bu məmləkətlər uyğuya dalan şah və sultandan heç bir kömək gözləməməlidir [5]. Karikatura mövzu və süjet baxımından “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk sayının üz qabığında Oskar Şmerlinqin çəkdiyi “Yatmış müsəlmanların təsviri” rəsmi ilə ekvivalentlik yaradır. “Xa-xa-xa”da zülm, istibdad əleyhinə yönəlmiş karikaturalara da yer verildi. Qəzetin həmin sayında dərc olunmuş digər bir karikaturada şiri-xurşid yatmış, yırtıcı qartallar isə onun başı üzərində dövrə vurmaqdadırlar. Şəkildə şiri-xurşid İranın, qartallar isə imperialist dövlətlərin simvolu şəklinə xarakterizə edilərək simvollaşdırılmışdır. Rəsmi alt yazısında belə bir fikir əks olunmuşdur: “Ay arslanım, arslanım, banklar açarız, dəmir yollar yaparız; maarif, hünər saçarız və axırısı gözünü açarız, ya ki aç gözünü” [5]. “Xa-xa-xa”nın karikaturalarında kəndli-mülkədar münasibətlərindəki qeyri-tənasüblük, mülkədarların torpağı kəndliyə çox ağır şərtlərlə icarəyə verməsi, məhsulun onda altı hissəsini mənimsəməsi faktları tənqid obyektinə çevrilir. Qəzetin səhifələrində bu cür karikatura və məlumatlar yer alsada, bəzən kəskin satirik yazılara ehtiyac duymuş və bu haqda qəzetin 5-ci sayında belə bir elan dərc etmişdir. “Ötkün, gülünc nəzm və lətifə yazanlara yaxşı mükafat veriləcəkdir”. Lakin qəzetin redaksiyasına belə əsərlər daxil olmamış, “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk sayları İsmayıl bəy Qasıralıya çatarkən o, qəzetin nəşrini dayandırmışdır. Çünki “Molla Nəsrəddin” in proqram səciyyəli “Sizi deyəib gəlmişəm” adlı məqaləsi, satirik felyeton, teleqraf xəbərləri, dərin məzmunlu satirik şeirləri və yüksək peşəkarlıqla çəkilmiş karikaturaları “Xa-xa-xa” qəzeti ilə müqayisədə çox yüksək səviyyədə olduğundan, İsmayıl bəy Qasıralı bu qənaətə gəlmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşrə başlayarkən onu dəstəkləyən və təqdir edənlərdən biri də “Tərcüman” qəzeti idi. “Tərcüman” qəzeti “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk sayının işıq üzə görməsi haqqında çoxsaylı oxucularına məlumat verərək yazırdı: “Tiflisdə Cəlil əfəndi Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” namında nəşr etməyə başladığı gülüncü tənqid və lətifə məcmuəsinin birinci nüsxəsi idarəmizə gəldi. İş bu nüsxə səkkiz səhifəyi həvi olub, dörd səhifəsi Qafqaziya əhvalını tənqiddən və həcviyə təsvir edən bir kaç boyalı gözəl rəsmlər ilə təzyin edilmişdir” [13]. “Tərcüman” la “Molla Nəsrəddin” jurnalını əqidə və məslək birliyi ilə yanaşı, həm də mövzu və problematika oxşarlığı da yaxınlaşdırırdı. Buna görə də hər iki mətbuat orqanı ardıcıl olaraq bir-birini izləyir, öz səhifələrində dərc etdikləri məsələlərə münasibət bildirirdilər. “Tərcüman” Rusiyada nəşr olunan müsəlman mətbuatına dair məqaləsində yazırdı: “Həcviyyəyə dair dörd məcmuəmiz arasında “Molla Nəsrəddin” birincilikdə davam edir. Hər nüsxəsi kəmaliləzzətlə oxunub, rəsmlərindən bir çox ibrət alınmaqdadır. Bu kimi nəşriyyat və rəsmlərin ağır görülməyi təbiidir. Lakin daha çox zaman keçməz, “Molla Nəsrəddin”in qədrü-qiyməti məlum olar. Düşmən gülüşü ağırdır. “Molla Nəsrəddin” düşmən deyil, milli dost və müəllimdir, bunun gülüşünə dözmək lazımdır. Çünki şər üçün deyil, xeyir üçün gülməkdədir” [14]. Qəzetin “Molla Nəsrəddin”i “xeyir üçün gülən” bir məcmuə kimi səciyyələndirməsi jurnalın əsl məram və məqsədini açıqlayan obyektiv qiymətdir. “Tərcüman” öz səhifələrində dərc etdiyi mətbuat xülasələrində də “Molla Nəsrəddin”ə xüsusi diqqət yetirir, jurnalın əməkdaşlarına, xüsusilə redaktorun gördüyü işlərə böyük dəyər verirdi. “Molla Nəsrəddin” adlı məqalədə jurnalın aydın tendensiyasını, obyektiv mövqeyini düzgün şərh edərək yazırdı: “ Adından da anlaşıldığı üzrə “Molla Nəsrəddin” zarafat edər, lakin zarafatın arxasında acı bir həqiqət gizlədər...çibani dəlib içindəki cərahəti axıdan təbib nəşteri nə isə, gülgü jurnalının həcvləri də tamamilə odur. Bir məhəli bir az incidər, lakin bu daha ziyadə ağrıya səbəbiyyət verəcək olan ağı və zəhərdən o yeri təmizlər. Ələmi- ədəbiyyata məlumdur ki, yerli-yerində edilən bir zarafat, lətifə, uzun bir vəz və nəsihətdən daha təsirli olur...” [15]. “Molla Nəsrəddin”jurnalı da qarşılıqlı olaraq, öz səhifələrində “Tərcüman”la bağlı yazılara xüsusi yer verirdi. Jurnalda əksini tapan “Tərcüman” [16, s.7], “Milli bayram” [10, s.2], “Təzə xəbər” [21, s.3] və

başqa sərlövhəli yazılarda, “Mətbuat xəbərləri” rubrikasında qəzetin Şərq xalqlarının taleyindəki rolu və əhəmiyyətindən söhbət açılmış və onun 25 illik yubileyi ilə bağlı yazılar dərc olunmuşdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Milli bayram” adlı məqaləsində “Tərcüman”ın uğurlu fəaliyyətini yüksək dəyərləndirərək yazır: “Bir müsəlman qəzetinin faydalı və səmərəli bir yolda 25 il davam etməyi nəinki Rusiyada, bəlkə bütün dünyada əvvəlinci dəfə görülən bəxtiyarlıqdandır. Mətbuat aləmində 25 il qələm çalan böyük yoldaşımız İsmayıl bəy Qaspiralı, həqiqətən, bəxtiyardır... İsmayıl bəy həziq həkim kimi millətimizin dirilməyini məhz məktəbdə, maarifin nəşrində gördü; qüvvətinin ən çoxunu bu yolda sərf elədi. Üsuli-cədidəsini, üsuli-cədidə kitablarını Baxçasaraydan Çinə, Kazandan İrana qədər nəşr elədi. Mülayimənə, lakin təsirli məqalələrlə uyuşmuş beyinlərdə “mühakimə” qüvvəsini oyandırdı; köhnə üsulu, bütpərəst adətlərimizi silməyə çalışdı... demək olar ki, indiyə qədər millətin ehtiyacını, gələcəyini haqqı ilə nəzərə alıb ciddi və səmərəli yolda çalışan, türk millətinin içində birinci dəfə İsmayıl bəy çıxdı...İsmayıl bəy öz milli və insani borcunu nə cür yerinə yetirdisə, ümid ki, millətimiz də onun xidmətini təqdir edib qədirşünaslıq borcunu yerinə yetirər və bu günün yadigarlığı üçün əldən gələn fədakarlığı əsirgəməz. Hərçənd İsmayıl bəyin böyüklüyünü, xidmətini tarix və gələcək bizdən daha yaxşı təqdir edəcək və adını qızıl xətlə yazacaq, bizziz də o, uca mərtəbəsinə çatacaq” [10, s.2]. Jurnal İsmayıl bəy Qaspiralının türk dünyası üçün əvəzolunmaz bir şəxsiyyət olduğunu, bütün ömrünü müsəlman xalqlarının milli dirçəlişinə, elm, maarif və mədəniyyətin inkişafına sərf etdiyini, bu istiqamətdə görülən işlərdə “türk millətinin içində birinci” olduğunu dərin hörmət və ehtiramla qeyd edir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Tərcüman”ın 25 illiyi münasibəti ilə görülməli tədbirlərdən bəhs edərək bildirir ki, “Orenburq, Ufa, Türküstan, Krım müsəlmanları bu günün mübarək bəxtiyarlığı üçün böyük nişanələr, əsərlər qoymağa hazırlanırlar. Rusiyanın bir çox yerlərində bu günün yadigarlığına “İsmailiyyə” adı ilə darülmüəlliminlər, nəşri-maarif cəmiyyətləri, ibtidai oğlan və qız məktəbləri açmaq, mühərririn naminə məktəblərə müsəlman şagirdləri üçün stipendiya vermək” və başqa işlər həyata keçirəcəklər.

Abid Tahirli “Tərcüman” qəzetinin tarixi əhəmiyyətindən bəhs edərək yazır: “İsmayıl bəy Qaspiralı öz qəzetinə “Tərcüman” adını verməklə səpələnmiş, parçalanmış, hüquqları əlindən alınmış türkdilli xalqları birləşdirmək, onların istəyini, iradəsini ifadə etmək kimi tarixi missiyanı öz üzərinə götürmüş oldu və fəaliyyəti ilə türkdilli xalqların gələcək taleyinin müəyyənələnməsinə, özünüdərkə və özünüdərkə təkan verdi, onların həyat və tərəkür tərzinin dəyişməsində, tərəqqisində misilsiz rol oynadı. “Tərcüman” türkdilli xalqların tərcümanı İsmayıl Qaspiralının tribunasına çevrildi [1, s.7]. İsmayıl bəy Qaspiralı yaxşı dərk edirdi ki, velikoros millətçiliyi türk dünyası üçün ciddi təhlükədir. Bu problemin türk-müsəlman xalqlarını bir-birindən ayıraraq parçalayacağından ehtiyatlanan böyük ziyalı müsəlmanlar arasında milli şüurun formalaşmasına, mənəvi birliyə böyük önəm verirdi. Təsədüfi deyil ki, o zaman Firidun bəy Köçərli deyirdi: “İsmayıl Qaspiralı “Tərcüman”ı ilə bizi ayıltı” [12].

Professor Xeyrulla Məmmədov “Tərcüman” qəzetinin tarixi əhəmiyyətindən bəhs edərək yazır: “Tərcüman” (1883-1918) XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlində Rusiya müsəlmanları mühitində nəşr edilən qəzet və jurnalların ən uzunömürlüsü, geniş miqyasda yayılanı və ən çox oxunanı olmuşdur” [6].

“Tərcüman” qəzeti özünün mətbuat xülasələrində “Molla Nəsrəddin” jurnalına ardıcıl olaraq yer verir və jurnalın səhifələrində əksini tapan maraqlı məlumatlara münasibət bildirirdi. Bu baxımdan “Tərcüman” qəzetində “Bizim mətbuat” başlıqlı icmal xarakterli yazı olduqca maraqlı görünür. İsmayıl bəy Qaspiralının “Molla Nəsrəddin” jurnalında diqqətini cəlb edən əsas məsələ jurnalın redaktoru Cəlil Məmmədquluzadənin və onun əməkdaşlarının yüksək peşəkarlığı, yazıçılıq istedadı və mühərrirlik bacarığı idi. Qaspiralının fikrincə, məcmuənin bu qədər oxunaqlı, cəlbedici və əhəmiyyətli təsir bağışlamasının başlıca səbəbi “Molla Nəsrəddin”in real gerçəklikləri, acı həqiqətləri, sxo-lastik, köhnə adət-ənənələri tənqid edən satirik və yumoristik yazılara geniş yer verməsi, böyük ustalıqla, sənətkarlıqla, məharətlə çəkilmiş, özündə milli koloriti əks etdirən maraqlı karikaturaların çap olunmasıdır. Qaspiralının diqqətini cəlb edən həm də jurnalın sadə, aydın, təsirli, lakonik və iynəli dili, dərin mənalı, ibrətli gülüşü, böyük mətləbləri, mürəkkəb ictimai-siyasi problemləri, felyeton, atalar sözü, zərb-məsəllər şəklində yığcam bir formada təqdim edib geniş oxucu auditoriyasına çatdırmaq

bacarığı idi. Böyük mühərrir bütün bu müsbət məziyyətlərinə görə türk dünyasını “Molla Nəsrəddin” jurnalını oxumağa və ondan lazımınca bəhrələnməyə səsləyərək yazırdı: “Məcmuələrimizin dördüncüsü boyalı rəsmləri ilə təzyin olunub, həcviyyatdan, lətayifdən, tənqid və müvaxizədən bəhs edən “Molla Nəsrəddin” məcmuəsidir. Bu məcmuə həftədə bir kərə Tiflisdə çıxmaqdadır. Mühərriri Cəlil bəy Məmmədquluzadədir. Şimdiyə qədər müntəzəmə 23 nüsxəsi nəşr olundu. Rəsmləri və mündəricatı qayət gözəl və millidir. Lisanı ötkün və təsirlidir. Masalları gülgülü və ibrətlidir. Şöylə ki, acı, ağı həqiqətləri ballı, şəkərli oxumaq, üsul və köhnə adətlər və körənəklər lətifə ilə mat edildiyini görmək istəyənlər bu jurnalı alsınlar, oxusunlar” [7].

“Tərcüman” dövrün aktual problemlərinə həssaslıqla yanaşmış, xüsusilə əsrlərcə davam edən erməni-müsəlman məsələlərinə, daşnakların 1897-ci ildə Anadoluda, 1905-1906-cı illərdə Qafqazda, Azərbaycanda törətdikləri qanlı cinayətləri hiddət və qəzəblə pisləmiş və erməni vandallarını bu mənfur niyyətlərinə son qoymağa səsləmişdir. Erməni soyqırımlarına qarşı öz etiraz səsini ucaldan “Tərcüman” qəzeti bu önəmli məsələləri qabartmaqla “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə həmfikir olduğunu da bəyan edirdi. Çünki Azərbaycanın ilk satirik mətbuat orqanı olan “Molla Nəsrəddin” jurnalı da bu taleyüklü məsələyə öz səhifələrində geniş yer verir, müxtəlif janrlı yazılarda-felyetonlarda, məqalələrdə, şeirlərdə, teleqraf xəbərlərində və digər publisistik əsərlərdə erməni daşnaklarını və onların havadarları olan rus imperiyasının ikiüzlü, şovinist siyasətini kəskin şəkildə tənqidə məruz qoyurdu. Hər iki mətbuat üçün ortaq olan, onların səhifələrində əksini tapan bu köklü problemlər çağdaş dövrümüzə qədər davam edən münaqişə və müharibələrin real faktlar əsasında yaradılmış tarixi salnaməsi təsirini bağışlayır.

İsmayıl bəy Qasıralı XX əsrin əvvəllərində “İslami əsri bir surətdə anlamaq”, “dildə, fikirdə, işdə birlik” tendensiyası ilə yanaşı, həm də öz həmməsləklərinə “...hər nə yazacaq isən, qələmi üç qəpiklik mürəkkəbə batırma, ürəyinə batırıb qanı ilə yaz” [9] fikriylə də bir səsləniş etmiş və bu ideyanı dil, ədəbiyyat, ictimaiyyət və siyasət sahələrinə tətbiq etməyin vacibliyini gündəmə gətirmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşrə başladığı dövrdən “Tərcüman” qəzetinin diqqət mərkəzində olmuş, İsmayıl bəy Qasıralı müxtəlif səpkili publisistik yazılarda jurnalın fəaliyyətindən bəhs etmiş və Rusiyada, Krım, Volqaboyu və Sibir tatarları arasında təbliğ olunmasında mühüm rol oynamışdır. Qasıralının mülahizələri “Molla Nəsrəddin” və molla-nəsrəddinçilərin tarixi xidmətlərini təsdiq edən vəsiqə idi. Çünki bunlar ardıcıl surətdə “müsəlman qardaşlar, gedin dərəcə, gedin sənətə, məşğul olun ticarətlə, çalışın, vuruşun və özünüzdə mədəni millətlərin cərgəsinə daxil edin”- deyən [20] böyüklüyü və əzəməti bütün müsəlman, türk dünyası tərəfindən etiraf olunan maarif, mətbuat və ədəbiyyat mürşidinin dilindən deyilmişdir” [16].

Əziz Mirəhmədov yazır: “Onun 1883-cü ildən başlayaraq nə az, nə çox 31 il Şərq və Rusiyanın məşhur mətbuat orqanlarından sayılan “Tərcüman” qəzetini nəşr etmək üçün göstərdiyi müdriklik və qəhrəmanlığın qədrini Azərbaycanda hələ XIX əsrdə başa düşmüş və qiymətləndirmişlər” [4]. İ.Qasıralı 1907-ci il dekabrın 29-da C.Məmmədquluzadəyə göndərdiyi məktubda “Molla Nəsrəddin”in bütün Şərq aləmi üçün misilsiz tərbiyəvi əhəmiyyətindən bəhs edərək yazırdı: “Sizin məcmuədə olduqca hədəfə sərrast dəyən şeylər var... gümrah çalışın, şübhə yoxdur ki, sizin məcmuənizin gələcəyi mənəcə təmin olunmuşdur. O, geniş yayılacaq və bizim publisist aləmində olduqca görkəmli mövqə tutacaqdır” [3]. “Tərcüman”ın redaktoru İsmayıl bəy Qasıralı qəzetə əlavə şəkildə nəşr etdirdiyi “Xa-xa-xa” dərgisində “Molla Nəsrəddin” jurnalında mühüm yer tutan karikaturalara, felyetonlara, mükəllimələrə və Molla Nəsrəddin lətifələrinə tez-tez müraciət etmişdir. Professor Nazim Axundov yazır: “Qəzetdə satirik vasitələrdən, xüsusilə müsəlman aləmində məşhur olan Molla Nəsrəddin lətifələrindən istifadə olunurdu. Vərəqənin emblemasında verilən şəkildə əfsanəvi müdrik xalq ağsaqqalı Molla Nəsrəddinə işarə edilirdi: Böyük bir ağacın budağı üzərində oturmuş bir nəfər əyilib həmin budağı balta ilə kəsir. Emblemanın altında zarafatyana deyilir: “Xuda, rəhmət eylə, hər dediyim tamamdır, İçi kirli olana bu qəzetə hamamdır” [2, s.284]. “Molla Nəsrəddin”in dəsti-xəttini, satirik üslubunu və orijinal ifadə tərzini yüksək dəyərləndirən “Tərcüman” qəzeti jurnalın 1906-cı il 37-ci sayında “Qızdırmalı” imzası ilə dərc olunan “Dəbistan” felyetonunu olduğu kimi öz səhifəsində çap etmişdir [15]. “Molla Nəsrəddin”də xüsusi yer tutan elm və təhsil məsələləri, qadın azadlığı və beynəlxalq aləmdə baş verən problemlər “Tərcüman” qəzetində də prioritet mövzulardan idi. “Molla Nəsrəddin”

jurnalının 1906-cı ilin 15-ci nömrəsində dərc edilən “Ər və övrət” adlı karikatura “Tərcüman” qəzetində [18] də çap olunmuşdur. “Molla Nəsrəddin”də at üstündə əyləşərək tar çala-çala yol gedən cahil bir kişi və atın yanında irəliləyən, çiyində beşik, kürəyində uşaq olan əzabkeş qadın obrazı təsvir edilmişdir. “Tərcüman” “Molla Nəsrəddin”dən götürülmüş bu karikaturada bir deyim, iki qadının rəsmini vermişdir. Şəklin altında isə yazılmışdır: “Çox bəxtiyardır bu adam ki, bir eşq ilə iki qadına malikdir. “Jurnalın 1906-cı il 11-ci nömrəsində yer almış bir karikatura da “Tərcüman” qəzetində cüzi dəyişiklik edilərək çap edilmişdir. Şəkildə hədsiz dərəcədə şişman, eybəcər bir kişi təsviri verilmişdir. Jurnalda başında papaq olan kişi “Tərcüman”da əmmamə ilə rəsm edilmişdir. Şəkilaltı yazıda da bu harmoniya, karikatura ilə yazının vəhdəti prinsipi gözlənilmişdir. Rəsmi altında bu sözlər yazılmışdır: “Əlicəfər Seyid ağa cənabları millət üçün qəm çəkib, əzab üzüb bu hala gəlmişdir” [17]. “Molla Nəsrəddin”də karikaturalarla mətnlərin uyarlığı prinsipinin qorunmasına “Tərcüman” xüsusi önəm verir və bu tipli materialları heç bir dəyişiklik etmədən çap edirdi. Jurnalda sxoastik təlim üsullarını ironik bir tərzdə tənqidə məruz qoyan bir karikaturada mollaxanada təlim verən molla yatmış vəziyyətdə təsvir edilmiş, uşaqlar isə ətrafında oynayaaraq elm öyrənmək əvəzinə əyləncə ilə məşğul olurlar. Şəklin altında verilən “ata-baba məktəbi bu məktəbdir. Elm də burada, tərbiyə də... üsulicədid məktəbi bizə lazım deyildir. Təcəddüd və islah günahkarlıqdır” [19] sözləri olduğu kimi “Tərcüman”da dərc edilmişdir. Jurnalda böyük insan, unudulmaz şəxsiyyət, görkəmli publisist, naşir və ədib İsmayıl bəy Qaspiralının vəfatı münasibəti ilə nekroloq və şəkil verilmişdir. Onun “Molla Nəsrəddin”in 18 oktyabr 1914-cü il, 25-ci sayının üz qabığında dərc edilmiş şəklinin sağ tərəfində yazılmışdır: “Sentyabrın 11-də dünyadan köçüb 12-də mübarək bədəni torpağa tapşırılan yazıçılar atası İsmayıl Mirzə Qasprinski həzrətlərinin təsviridir” [11]. Şəklin altında isə bir bənddən ibarət şeir dərc edilmişdir:

*Doğanmaz madəri-giyti sənintək bir də bir dahi,
Sübutunda bu bir qövlün gətirəm şahid Allahi,
Basarkən cəhli-qəflət büsbütün əqvami-islami
Çıxıb meydana oldun millətin bir sən mədədxahi.*

Nəticə / Conclusion

“Molla Nəsrəddin” jurnalı fəaliyyəti boyunca daim diqqət mərkəzində saxladığı tatar xalqının ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatının işıqlandırılmasında böyük rol oynamışdır. Jurnal Kazan, Orenburq, Həştərxan, Baxçasaray, Peterburq, Uralsk, Moskva, Daşkənd və başqa şəhərlərdə geniş yayılmış və şöhrət qazanmışdır. Tataristan mətbuatı da “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının geniş fəaliyyətini, onun zülm və istibdada, fanatizmə, cəhalətə qarşı kəskin mübarizəsini daim izləmiş və bəzən jurnalda dərc olunmuş materialları və karikaturaları olduğu kimi öz səhifələrində çap etmişdir. “Molla Nəsrəddin”də olduğu kimi, tatar satirik mətbuatında da müxtəlif satira janrlarından – felyeton, teleqraf xəbərləri, sual-cavablar, məktublar, elanlar, lüğət, daxili xəbərlər, tapmaca, epigram və sairədən geniş istifadə edilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə ilə İsmayıl Qaspiralını birləşdirən bir sıra önəmli məqamlar vardır. Hər iki mütəfəkkiri hər şeydən öncə öz xalqının taleyi düşündürürdü. Qəflətdə yatan müsəlman Şərqi oyatmaq, elm, maarif və mədəniyyətin inkişafı, tərəqqisi uğrunda mübarizə aparmaq, türk dünyasını öz müqəddaratını təyin edən xalqlar sırasında görmək bu ziyalıların hər ikisinin böyük amalı olmuşdur. Buna görə də “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə “Tərcüman”ı bir-birinə bağlayan səmimi dostluq və əməkdaşlıq bağları mövcud idi. Bu mətbuat orqanlarının tez-tez qarşılıqlı olaraq bir-birinin səhifələrində dərc olunmuş xəbərlərə, məlumatlara, müxtəlif janrlı yazılara müraciət etməsi və işıqlandırması bütövlükdə türk xalqlarını mənəvi birliyə səsləyirdi.

Ədəbiyyat / References

1. Abid Tahirli. Bütün türklərin tərcümanı. Bakı: Ozan, 2011.
2. Axundov Nazim. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı: Elm, 1968.

3. Azərbaycan SSR EA Respublika Əlyazmaları fondu, inv.№ FP-6.
4. Əziz Mirəhmədov. Bağçasaray fədaisi. “Kommunist” qəzeti, 1991-ci il, № 90.
5. “Xa-xa-xa” qəzeti, 1906, № 1.
6. Xeyrulla Məmmədov. “Tərcüman” da Azərbaycan ədəbiyyatı. “Ədəbiyyat qəzeti”, 17 noyabr 2000-ci il.
7. İsmayıl bəy Qasıralı. Halın ifadəsi. “Tərcüman” qəzeti, 1883, № 2.
8. İsmayıl bəy Qasıralı. “Molla Nəsrəddin” haqqında.”Azərbaycan müəllimi”, 20 may 1992-ci il.
9. İsmayıl bəy Qasıralının Əli bəy Hüseynzadəyə məktubu. <http://davam.az>.
10. Milli bayram. “Molla Nəsrəddin” jurnalı, 1908, № 16.
11. “Molla Nəsrəddin” jurnalı, 1914, № 25.
12. “Tərcüman” qəzeti, 1883, № 24.
13. “Tərcüman” qəzeti, 17 aprel 1906-cı il.
14. “Tərcüman” qəzeti, 8 fevral 1907, № 14.
15. “Tərcüman” qəzeti, 1907, № 72.
16. “Tərcüman” qəzeti. “Molla Nəsrəddin” jurnalı, 1908, № 4.
17. “Tərcüman” qəzeti, 29 yanvar 1908-ci il.
18. “Tərcüman” qəzeti, 29 iyul 1908-ci il, № 58.
19. “Tərcüman” qəzeti, 7 sentyabr 1908-ci il, № 66.
20. “Tərcüman” qəzeti, 5 yanvar 1914-cü il.
21. Təzə xəbər. “Molla Nəsrəddin” jurnalı, 1910, № 31.

Журнал “Молла Насреддин” и газета “Терджуман” в контексте литературно-культурных связей

Гульбаниз Бабаева

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Резюме. В статье рассматривается исключительная роль сатирического журнала «Молла Насреддин» под редакцией Джалила Мамедгулузаде в жизни восточных народов, в том числе и татарского народа. Важные вопросы, такие как роль и взаимодействие газеты «Переводчик», которая продвигает идею «единства языка, мысли, работы» как духовного моста между людьми с одинаковым происхождением, историей, языком, культурой и традициями. Искренние дружеские отношения между лидером литературного движения «Молла Насреддин» Джалилом Мамедгулузаде и видным общественно-политическим деятелем тюркского мира, редактором газеты «Терджуман» Исмаил беком Гаспиралы, совместная деятельность во имя одной цели и убеждений, наука, образование, язык, культура, свобода женщин и вообще последовательная и активная борьба за реализацию общечеловеческих идей – главный лейтмотив статьи. Журнал «Молла Насреддин» опубликовал ряд статей по случаю 25-летия «Терджумана» и рассказал о беспримерной роли газеты в жизни мусульманских народов, с небольшими изменениями. В целом в статье представлена обширная панорама литературных отношений сатирического журнала «Молла Насреддин» и газеты «Терджуман».

Ключевые слова: журнал «Молла Насреддин», газета «Терджуман», «Ха-ха-ха», Джалил Мамедгулузаде, Исмаил бек Гаспиралы, татарский народ, сатирическая пресса